

KOLLUM, DE OOSTERKERK

Kerkscheuring en hereniging

In 1886 voltrok zich een scheuring binnen de Nederlandse Hervormde Kerk. Deze was het gevolg van groeiend verzet tegen de synodale kerkelijke organisatie en de kerkelijke reglementen, die hun grondslag vonden in een door koning Willem in 1816 genomen besluit. De Nederlandse Hervormde Kerk was een soort staatskerk geworden, waarbinnen vrijzinnige invloeden, zoals het Modernisme, vrij spel hadden. Dit had geleid tot allerlei misstanden. Onder de krachtige leiding van dr. Abraham Kuyper ontstond een beweging die terug wilde keren tot de gereformeerde belijdenis en de op de bijbel gefundeerde kerkelijke organisatie, zoals die was vastgelegd in de Dordtse Kerkorde van 1618. Dr. Kuyper spoorde voorgangers en kerkenraden aan te breken met de synodale organisatie. En zo ontstonden door het hele land vanaf 1886 in plaatselijke gemeenten groepen ambtsdragers en gemeenteleden die zich onttrokken aan de "synodale hiërarchie", die men ervoer als van bovenaf opgelegd en die niet geworteld was in de plaatselijke gemeenten. Deze beweging werd Doleantie genoemd. Doleantie komt van "doleren", dat "klagen" betekent. Het doleren of klagen betrof de toestand in de Nederlandse Hervormde Kerk. In sommige gemeenten gingen predikant en kerkenraad voor in losmaking van het kerkverband. Dat gebeurde ook in Kollum, onder aanvoering van de hervormde predikant ds. G.H. van Kasteel. Kollum was de tweede dolerende kerk in Friesland en behoorde landelijk tot de eerste vijf. De nieuw ontstane gemeenten verbonden zich door het vormen van een nieuwe kerkgemeenschap onder de historische naam Nederduitsch Gereformeerde Kerken. De Nederduitsch Gereformeerde Kerk van Kollum werd gesticht op 7 juli 1886. Door een fusie op landelijk niveau in 1892 tussen de Christelijke Gereformeerde Kerk, ontstaan uit de Afscheiding in '1834, en de Nederduitsch Gereformeerde Kerken ontstond het kerkverband van de Gereformeerde Kerken in Nederland. In Kollum bestond sinds 1866 ook een Christelijke Gereformeerde Gemeente met een eigen kerkgebouw. Na de landelijke hereniging tussen beide kerkgenootschappen werd de afkomst van de gemeenten uit de Christelijke Gereformeerde Kerk en de Nederduitsch Gereformeerde Kerken plaatselijk jarenlang aangeduid met respectievelijk Kerk A of kerk B. In Kollum was dat het geval tot 17 november 1904, toen er één Gereformeerde kerk ontstond.

Op 16 mei 2008 fuseerden de Hervormde Gemeente en de Gereformeerde Kerk van Kollum, na jaren van samenwerking in het samen-op-weg-proces, tot de Protestantse Gemeente te Kollum. Het voormalige gereformeerde kerkgebouw kreeg daarbij de naam Oosterkerk.

Bouwgeschiedenis en exterieur

Op een stuk grond naast de tegenwoordige kerk werd in 1887 door de dolerenden een houten noodkerk gebouwd. Deze heeft bestaan tot 1924. Het ontwerp voor een nieuwe kerk werd gemaakt door de Groninger architect Egbert Reitsma (1892 -1976), die lid was van de vooruitstrevende Groninger kunstenaarsvereniging "De Ploeg". De kerk van Kollum was het eerste werk van Egbert Reitsma, die daarna nog veel gereformeerde kerkgebouwen zou ontwerpen. In augustus 1924 werd de eerste steen gelegd en op 17 juni 1925 werd de kerk in gebruik genomen. Het gebouw laat een mengeling zien van nieuwe inzichten, vermengd met traditionele motieven. De kerk is een kenmerkende vertaling van de aan het expressionisme verwante bouwstijl van de Amsterdamse School. Het exterieur doet vertrouwd en traditioneel aan. Het grondplan is een Grieks kruis met vier korte armen. Aan de westzijde - de kerk is ook georiënteerd - bevindt zich de gedeeltelijk ingebouwde toren die zich naar boven toe enigszins versmalt, welk effect nog versterkt wordt door de naar binnen geplaatste vierzijdige spits. De vier waterspuwers in het bovenste deel van de toren zijn lager dan de goten geplaatst en doorbreken zodoende de overigens strak uitgevoerde torengleding. In de symmetrische westgevel herhalen de schuin oplopende lijnen de naar boven opgaande beweging. De hoofdingang onder de toren is geaccentueerd met terugspringende en geprofileerde rondbogen en een bakstenen ornament daarboven. De beide dwarsarmen lopen uit in vierzijdige sluitingen met tentkappen tegen de indgevels van het transept. De dubbele reeksen van veertien smalle rondboogvensters in de dwarsarmen, die gescheiden zijn door lisenen, zorgen in hoofdzaak voor toetreding van daglicht. Al met al is een robuust en tamelijk gesloten symmetrisch bouwwerk ontstaan, waaraan de diverse terugspringende gevelvlakken en de vensters een evenwichtige levendigheid bezorgen. De kerk heeft een skelet van beton dat door een bekleding met baksteen geheel aan het oog is onttrokken. In de gebruikte baksteensoort komt ook de invloed van de Amsterdamse School tot uiting. Het betreft hier zogenaamde mondsteen, een baksteen die zo dicht bij het vuur in de oven heeft gelegen dat deze deels is gesinterd en vervormd en hier en daar zelfs zwarte slakken bevat. Deze donkere steensoort geeft door zijn verrassende onregelmatigheid aan het gebouw een bijzondere expressieve dimensie. Wel zijn de meest vervormde stenen enigszins uit het zicht bovenin het muurwerk toegepast. De ingangspartij, de deuren, de glas-in-loodramen zonder kozijnen en ook het jaartal 1924 in messing verticaal aangebracht

boven de ingang zijn typische stijkenmerken van de Amsterdamse School.

De bloei van de gereformeerde kerkbouw in de jaren twintig van de vorige eeuw is niet los te zien van de emancipatie toentertijd van de gereformeerden. Dr. Kuyper had ook duidelijk invloed op de kerkbouw en was voorstander van het inschakelen van architecten daarbij. Op de gedachten van Dr. Kuyper over de inrichting van de kerken wordt hierna ingegaan. In 1986 werd achter de kerk het kerkelijk centrum "Pro Rege" gebouwd, dat met het kerkgebouw één complex vormt.

Interieur

Het interieur van de kerk is ingericht overeenkomstig de inzichten van dr. Kuyper. Het meest ideaal was voor hem de amfiteatervorm die de halve cirkel als basis heeft, een olopend waaivormig bankenplan en rondlopende galerijen. De kerkgangers moesten elkaar goed kunnen zien en ook een goed zicht hebben op de voorganger. Bovendien moest de voorganger voor iedereen goed verstaanbaar zijn. In de Oosterkerk is dit door Reitsma allemaal gerealiseerd en ingepast in de Griekse kruisvorm. Centraal in het interieur staan de kansel en de kerkenraadsbanken met daarboven het orgel in het oostelijke deel van de kruisvorm. De kerkruimte wordt overhuifd door twee elkaar snijdende paraboolgewelven, die worden gedragen door het muurwerk en vier betonnen met baksteen omklede zuilen, waarop ook de galerijen steunen. Zeer opvallend zijn de gewelfbeschilderingen, een kleurrijk samenspel van geometrische en abstracte patronen, waarin een zo groot mogelijke symmetrie is nagestreefd. Ze hebben geen symbolische betekenis, maar zijn uitsluitend aangebracht om de gewelven te sieren. De patronen zijn door Reitsma ontworpen, maar de beschilderingen zijn uitgevoerd door George Martens, die eveneens lid was van de Groninger kunstenaarsvereniging "De Ploeg". Vrijwel al het overige in het interieur, zoals de glas-in-loodramen, de banken en het doopvont, is ook ontworpen door Reitsma. De bijzondere lamp in het midden van de kerk - deze hangt precies in het brandpunt van de parabool - bestaande uit verlichtingselementen met geometrische glas-in-loodtableaus is eveneens een ontwerp van Reitsma. De oorspronkelijk gemetselde kansel en het orgel zijn in de jaren 1965/1966 vervangen door de huidige. Dat is gebeurd in overleg met en aan de hand van adviezen van de architect.

In de bakstenen leuning van de trappen naar de galerij in het voorportaal zijn figuren uitgehouwen die een leeuw en een olifant voorstellen. De Oosterkerk bezit de status van beschermd rijksmonument. Het gebouw telt zo'n 1000 zitplaatsen. Na het in gebruik nemen van de kerk in 1925 werd de gemeentezang eerst geleid door koperblazers. In 1926 werd een orgel aangeschaft dat gebouwd was door A.S.J. Dekker te Goes. Het telde 15 stemmen, verdeeld over hoofdwerk, zwelwerk en pedaal. Dit instrument werd in 1966 vervangen door een nieuw orgel van Fonteijn & Gaal te Amsterdam met 22 stemmen op twee manualen en pedaal.

T.E. van Popta
2008

Literatuur:

- dr. Regn. Steensma en dr. C.A. van Swigchem, honderdvijftig jaar gereformeerde kerkbouw (Kampen 1986);
- Huub Mous, jonge bouwkunst in Friesland
- Monument van de Maand, jaargang 6, deel 4 (Leeuwarden 1991);
- documentatie van de Protestantse gemeente te Kollum.